

PRIMERES MANIFESTACIONS DE L'ART CRISTIÀ EN LA PROVÍNCIA ECLESIASTICA TARRAGONINA, ⁽¹⁾ PER MOSSÈN JOSEP GUDIOL, PREV., CONSERVADOR DEL MUSEU EPISCOPAL DE VICH

Són massa distants de nostres dies els temps de la primera expansió de la Religió Cristiana, perquè puguem atrevir-nos a fer relació expositiva de la manera com en ells es desenrotllaren les arts i aquestes contribuïren a l'obra de proselitisme sant iniciat pels Apòstols i deixebles del Redemptor. No en va han transcorregut segles i segles, amb tongades persecutòries i allaus de bàrbars i alarbs, amb predomini d'idees i de gent que per als monuments dels temps passats, han deixat rastre pitjor que aquells pobles. Lo que podria donar-nos alguna llum ha desaparegut quasi del tot, restant-nos sols mínimes desferres de lo que fou l'art en aquell període de cinc segles; en els temps anteriors a l'edicte lliberador de l'any 313, i en els que seguiren immediatament a la promulgació del decret constantinià, desferres que sens dubte poden contribuir a deixar-nos entreveure les conseqüències materials d'un esdeveniment inoblidable, que féu que el Cristianisme pogués bastir unes edificacions que fins aleshores li havia estat impossible d'alçar.

Per a documentar-nos en la tasca de retreure les inicials manifestacions de l'art cristià en les terres dependents de la seu metropolitana de Tarragona, abans de l'afermament del domini visigot, a mitjans del segle v, hem d'aprofitar verdaderes minúcies, que certament en altres regions més afortunades ni tan sols serien adduïdes, ja que sols així pot arribar a entreveure's lo que foren en realitat les construccions que l'exercici del culte i les conveniències de la vida feren indispensables o solament oportunes i que els fidels d'aquells remots temps aprofitaven, perquè testimoniessin llurs creences i adhesió a Crist Fill de Déu verdader.

Difícil és assenyalar quan foren els orígens del Cristianisme en la nostra

(1) El present estudi està constituït a base d'una conferència que, amb el títol de *L'Art Constantinà a Catalunya*, fou llegida en el Palau de Belles Arts de Barcelona, en ocasió del primer *Congrés d'Art Cristià*, celebrat en 1913. La conferència anà acompanyada de projeccions lluminoses.

terra. Potser fou Sant Pau, qui pogué executar el desig manifestat des de Corint de venir a Espanya (2) i portar-hi la llum de la fe. Sant Climent, contemporani de l'Apòstol dels Gentils, en una epístola als corintis, és possible que faci referència a l'evangelització hispana, quan diu que l'incansable pregoner de la Bona Nova als infidels ensenyà la justícia al món enter, arribant fins a l'extrem d'Occident (3). Altres memòries posteriors donaren per fet aquest viatge, del qual es féu eco St. Jeroni (4).

Desgraciadament és Espanya el país on més sense escrúpol s'ha pretès trobar altres viaranys que els dels textos autèntics, per parlar dels principis de l'evangelització del país. Si volguéssim anar sense cap ni centener a la investigació dels orígens del Cristianisme en la Ibèria trobaríem prou matèria per anar bastint un edifici sense fonament. Prescindint, doncs, de llegendes improvades i sovint improbables, direm que, de totes maneres, durant els segles II i III el Cristianisme degué fer bons progressos en els països ibèrics. Sant Ireneu (5) i Tertul·lià (6) consignaren que la doctrina de Crist, al començ dels anys del 200, havia arribat fins a Espanya. Cinquanta anys després, la qüestió dels libelàtics, que s'havien mostrat covards davant la persecució de Déu, fa parlar dels Bisbes Basilides de Leon i Marçal de Mèrida, donant a entendre que en la península hi hauria ja nuclis de cristians organitzats jeràrquicament, que, si en alguns llocs es mantingueren fidels a llurs obligacions, en altres, amb llurs bisbes al davant, feren vergonyosa defecció. La discussió a què dona lloc el judici que mereixien els *lapsi* avui hem d'aprofitar-la com a document de preu per conèixer l'extensió que aquí tenia el Cristianisme. Aleshores els bisbes hispans (dels quals sols sabem el nom d'un Feliu de Saragossa i un altre Feliu i Sabí, que és possible que fossin els successors dels dos bisbes prevaricadors (7), consultaren el cas als bisbes africans (dels quals fou oracle Sant Ciprià de Cartago) i al Papa Esteve.

El ja mencionat Feliu, Bisbe de Saragossa, fou anomenat pel Sant cartaginès *fidei cultor ac defensor* (8), donant a comprendre com en la nostra regió, dintre la província civil tarragonina, hi havia ja florit la verdadera religió. Ho confirma el martiri de Sant Fruitós, víctima de l'edicte persecutori de Valerià, encaminat principalment a privar les comunitats cristianes de llurs directors. Era Fruitós el cap i *Bisbe* dels fidels de Tarragona i degué ésser màrtir en l'any 258, junt amb els seus *diaques* Augur i Eulogi,

(2) *Ad Romanos*, XV, 24-28.

(3) *I ad Corinthios*, cap. 5 (*Patrologia Graeca*, de J. P. Migne; volum I, col. 219).

(4) *In XI Isaie*, (*Patrologia Latina*, de J. P. Migne; vol. XXIV, col. 151).

(5) *Adversus haerceses*, I, 10 (*Pat. Grae.*; VII, c. 554).

(6) *Adversus Judaeos*, 7. (*P. L.*; II, c. 610).

(7) HAFELE-LECLERCQ: *Histoire des Conciles*; I, pàg. 172.

(8) *Epistola LXXVII*. (*P. L.*; III, 1066).

que moriren tots cremats. Les actes del martiri, que són document d'autoritat innegable i contenen detalls esplèndids, ens fan comprendre com, per ací, els cristians serien molts i atrevits, havent-hi entre ells un *lector* dit Augustal i *fidels* anomenats Feliu, Babyllas i Mydoni, aquests darrers de la casa mateixa del president o governador Emilià, que s'havia encarregat de fer complir les ordres imperials contra els ministres del nou culte.

Durant aquests temps no cal pas suposar un culte esplendorós, amb edificis a posta, riqueses en l'utilitatge, magnificències en el cerimonial. El cristianisme tingué ses primeres reunions i féu llocs de congregació dels fidels les cases que tenien condicions per aplegar-hi la comunitat de servidors de Crist, posades a disposició dels germans per la pietat dels fidels que les posseïen. Després, en constituir-se els llocs d'enterrament, perquè els units per una Fe tinguessin en un mateix lloc les sevès despulles, els cementiris cristians, respectats per les lleis generals que sols rares vegades en això conculcà la virulència persecutòria, foren considerats a propòsit per aplegar-s'hi els deixebles de la Bona Nova. Les cristiandats que no tingueren sos cementiris subterranis, els tingueren en forma d'*arees* o horts, en els quals de vegades no faltà un edícul o sala que servia per unir en una sola veu les oracions de l'església dels fidels dirigida pels preveres i bisbe.

El Concili hispà d'Iliberis, de l'any 300, o per lla, anterior a la persecució diocleciana, pot indicar-nos l'estat del cristianisme abans de l'edicte de Constantí. En aquest Concili assistiren representants de les comunitats de fidels establertes en diferents regions de la Península (9). El *conventus Carthaginensis* hi envià vuit Bisbes i un prevere; la Província Bètica, sis Bisbes i els delegats de tretze esglésies; la Lusitana, tres Bisbes; la Galaica, un. El *conventus Tarraconensis*, com a més distant, cap, i sols un també el *conventus Caesaraugustanum*, el de Saragossa. En els cànons promulgats peis Pares, congregats prop de la moderna Granada, es parlà de Bisbes (cànons XVIII, XIX, XXVII, XXXII, XXXIII, LXXV i LXXVII), de Preveres (cànons XVIII, XIX, XXXII, XXXIII, LXXV i LXXVII), de Diaques (XVIII, XIX, XXVIII, XXXI, XXXII, XXXIII, LXV, LXXV), de Subdiaques (XXX, XXXI), de Clergues (XX, XXVII, LXV), verges (XIII, XIV), vídues (LXXII), confessors (XXV), catecúmens (IV, X, XI, XXIV, XXXII, XLII, XLV, LXVII, LXVII), energúmens (XXIX, XXXVII). És féu referència a la preeminència d'un Bisbe sobre tots, quan es mencionà el Bisbe constituït en el lloc *in quo prima cathedra* (cànon LVIII). Parlà de baptisme en multitud de les seves disposicions (I, II, III, IV, XXIV, XXIX, XXX, XXXI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XLVIII, LIII), en altres, de confirmació (XXXVIII, XXXIX, LXXVII), de penitències a po-

(9) P. L.: LXXXIV, 301.

sar als fidels prevaricadors quasi en cada un dels seus articles (XXXII), de matrimoni (VIII, IX, X, XV, XVI, XVII, LXI, LXIX, LXX, LXXVIII), de dejunis (XXIII, XXV), oblacions (XXVIII), del diumenge (XXI), de la solemnitat del Pentecostès (XLIII). Tot ens indica en aquest Concili una completa organització; sinó una certa esplendor, un orde en el culte. Diferents cànons ens donen explicada l'existència d'esglésies o edificis a les quals els fidels concorrien el diumenge (XXI, XLV, XLVI, LII), de llocs on es batejava (XXXVIII), de pintures en les parets de les esglésies (XXXVI), del vas o conca que servia per batejar (XLVII), de l'altar (XXIX), dels cementiris en els quals es feia cremar ciris (XXXIV). Tot indueix a entendre que l'art hauria tirat els primers passos per introduir-se en el temple, per més que la prohibició de pintar imatges venerandes en les parets fa veure com no es creia gens en certes exhibicions, quan no s'havia pas acabat l'era dels perseguïdors i dels màrtirs.

El primer edicte de persecució de Diocleciana, promulgat en 303, degué passar com una dalla sobre tota la part externa del culte, prohibí les reunions cristianes, manà que les esglésies i edificis destinats al culte fossin enderrocats, féu els possibles perquè tots els llibres dels cristians fossin cremats. Això té de ser prou per suposar que en quedaria ben poca cosa de l'art cristià en donar-se l'edicte constantinià. La nostra terra degué ser ben castigada per la persecució de l'any 303. En fer-se la divisió de poders entre els Augusts Diocleciana i Maximià, una vegada ells hagueren pres com a adjunts amb el títol de Cèsars a Galeri i Constança Clor, l'Espanya quedà sota el poder de Maximià, demostrant-se la manera com es complí la disposició d'odi als cristians amb el fet d'haver-hi memòria d'alguns màrtirs en el nostre país, en la terra que formava part de la província o metròpoli civil tarragonina. Ermenter i Celoni moriren a Calagurris, portats des de Leon, centre d'un campament militar imperial, Valeri Bisbe finà a Saragossa, on els màrtirs hi foren innombrables, amb Cai Cremenci, la verge Eucrata, Vicens diaca a València, Oronci i Víctor a Girona, Cugat a Barcelona. Prudenci, el nostre poeta cristià, cantà en elogi d'aquests servidors de Crist, dient que durant la persecució de l'Església foren cremades les memòries dels temples sants i dels màrtirs (10):

*Chartulas blasphemus olim nam sabelles abstulit.
Ne tenacibus libellis erudita saecula
ordinem, tempus modusque passionis proditum
dulcibus linguis per aures posterorum spargeret.*

Pau Orosi, escriptor de casa, que nasqué en la segona meitat del se-

(10) *Peristephanon*, I, 75-78. (P. L.: LX, 288).

gle IV, en historiar, en son llibre setè, el regnat de Maximia, diu que la persecució fou la més terrible de totes, *quae persecutio omnibus fere anteactui diuturnior atque immanior fuit*; parlant que en Occident féu *vastari ecclesias*. Afegeix que es registraren per deu anys *incendiis ecclesiarum*; repetint que per *annos decem eversae sunt ecclesiae* (11).

En nostre país tot indica que la persecució no durà pas més de tres anys. El tetrarcat es dissolgué en 305, passant a ser Augusts Galeri i Constanci Clor, qui feren Cèsars a Maximí Daia i Sever. El mateix Orosi diu: que Constanci, que era home poc amic de la torbació, en el repartiment de l'imperi, es quedà amb la Gàl·lia i amb l'Espanya (12). Fet el canvi d'emperador, si la persecució per efectivitat dels edictes continuà en altres llocs, aquí s'entrà en un temps de pau, que fou com l'albada de la que devia venir més tard. Restà entre els cristians com a avorrit el record de Maximia, mereixent que la seva memòria fos rasa dels monuments. A Prats de Rey trobarem fa pocs anys una inscripció de la qual, a cops d'escarpa, n'havia estat esborrat el nom del tirà.

En arreglar-se de nou la qüestió de la successió en l'imperi, Constantí succeí al seu pare, primer com a Cèsar (306-307) i després com a August (307-337). En firmar o deixar autoritzat amb el seu nom l'edicte de Galeri, amb què en 311 es començà de donar llibertat al Cristianisme, pot pensar-se amb tot fonament que en la nostra terra es solidà ja per dret lo que fins aleshores era en virtut d'una tàcita permissió. L'edicte a què es fa referència porta la frase *ut aedes in quibus convenire solent resarciant*, anant sots el títol: *ut denuo sint christiani et conventicula sua componant, ita ut ne quid contra disciplinam agant*.

L'edicte de Milà, que sembla promulgat en març de l'any 313, a nom dels Augustos Constantí i Licini, tractà directament dels edificis dedicats a la religió cristiana. Deia taxativament que els llocs dels cristians, en què tenien costum reunir-se, si haguessin estat venuts pel Qüestor o per qui fos, devien ser-los tornats gratuïtament i com més aviat possible: devien igualment restituir-los les persones a qui haguessin estat donats sense despesa, concedint-se no obstant als fins aleshores possessors el dret d'indemnització, mitjançant demanda expressiva del perjudici que els causés la restitució als cristians. Lo mateix devia fer-se en totes les possessions de les quals es sabés que havien pertangut a les comunitats o congregacions cristianes; puix que devien ser-los restituïdes (13).

En virtut d'aquest decret lliberador quedava assegurada i legalitzada

(11) *Historia*; cap. XXV-XXVI. (P. L.: XXXIII c. 1127 i 1129).

(12) Id.: XXV. P. L.: XXXIII, 1128.

(13) FIRMANUS LACTANTIUS: *De morte persecutorum*, cap. XLVIII. (P. L., VI, 267). EUSEBIUS PANPHILIUS: *Historia Ecclesiastica*, lib. X, cap. X. (P. G.: XX, 879). — PIERRE BATIFFOL: *La Paix Constantinienne et le Catholicisme*; chap. V, pàg. 234-238.

per l'Església la possessió dels seus edificis. D'aquí la manifestació d'unes formes especials en l'arquitectura, corresponents a la necessitat del culte, que es fundava en la congregació dels fidels, perquè tinguessin una oració i participessin d'un mateix sacrifici. L'expandiment del culte, la magnificència amb què es mostrà en la gran ciutat centre del Imperi i en moltes altres metròpolis civils, convertides també en centres de radiació eclesiàstica, portà una floració en l'art, efímera sí, però ben visible en els monuments del temps. Una llei de Constantí, de l'any 331, indica l'abundància de treball, que aleshores hi havia, que feia que no es trobessin prou artistes per complir les comandes, quan diu *architectis quamplurimis opus est*. L'emperador, per enlairar els artistes i les arts, en altra llei de 337, anava a afavorir els fills d'aquells, dient que *ab universis muneribus vaccare praecipimus, siquidem adiscendis artibus otium est accomodandum, quo magis cupiant et ipsi peritiores fieri et suos filios erudire*. I entre els afavorits, Constantí hi citava els *architectae, pictores, sculptores* (14).

La manera de ser del culte cristià, en el qual l'*ecclesia* o congregació dels fidels prenia part directa i personal, feia necessaris grans edificis on el poble pogués aplegar-s'hi. D'aquí la forma especial de les esglésies cristianes, que no podia tenir gaire contacte amb els temples pagans, i que la manera de ser dels pobles llatins féu distingir de la sinagoga. La basílica fou el resultat de la llibertat donada a l'Església. S'ha discutit molt sobre l'origen de la forma adoptada ja en l'època constantiniana pel temple cristià, havent-se llençat teories diferents, puix que mentre uns autors la volen filla de la basílica o lloc de reunió civil, altres tractadistes l'han volgut treure de les diferents disposicions de la casa particular llatina, amb *atrium* i *peristylum*. Un belga molt erudit, el Professor Lemaire, en un llibre ha defensat aquesta teoria (15).

Ben fàcil ens seria exposar lo que s'és escrit referent a aquest punt interessant. Sols direm que les esglésies creades per Constantí, segons velles memòries, començant per la dedicada al Salvador, en el lloc on els *Laterani* havien tingut llur casa, presenten la tan coneguda disposició basilical, amb les naus separades per columnes, que sostenien el teulat de fusta amb encavallada, son absis semicircular al fons, son transept que distingia el lloc destinat als ministres i altar. L'església mare de Latran tenia cinc naus amb quatre rengles de columnes i lo mateix la consagrada a guardar les cendres de Sant Pere en el lloc del Vaticà on morí. Així eren també altres esglésies romanes del temps constantinià, la de Sant Pau en la via d'Ostia, la de Sant Llorenç en el *Verano*, la de Santa Agnès en la via Nomentana, Santa Creu en el palau Sessoria, Sant Pere i MarceHí *in territorio inter duos lauros*,

(14) G. WILPERT: *Le Picture delle Catacombe*; pàg. 13.

(15) R. LEMAIRE: *L'origine de la Basilique Latine*.

totes de tres naus. Aquestes esglésies han sofert grans canvis, però els arqueòlegs han pogut estudiar-les i deduir lo que eren primitivament.

Bona part de les basíliques primitives tenien al davant de l'entrada l'*atrium* o pati porticat amb celobert, que es prestava, com una antesala, a fer més venerable el lloc sant i servia per retenir els fidels prevaricadors i penitents, els catecúmens, que encara no podien fruit de la participació dels Sants Misteris Eucarístics i devien restar fora del clos sagrat, durant certes hores en què hi havia congregació de cristians.

Llarg i inoportú fóra entretenir-nos refent lo que era el culte cristià durant el regnat de Constantí, fent veure la magnificència d'algunes basíliques, amb les parets plenes de sacres representacions, amb els vasos i altars de rica matèria. Sobre això podrien retreure's textos interessantíssims, fent a la vegada notar lo que era el culte cristià i la indumentària en ell usada; primerament sense pretensió de distingir-la de l'acostumada en la vida ordinària, després imposada per la força de la tradició i de la pràctica dels temps dels Pares i mestres en la Fe.

Havent de referir-nos únicament a la nostra terra, a les diòcesis subjectes a la metròpoli eclesiàstica tarragonina, hem de pensar que si *Tarraco* fruïa d'una preeminència civil, també la fruï des del punt de vista religiós. La *Hispania* fou dividida pels Romans, 198 anys abans de Jesucrist, en Citerior i Ulterior. Als 27 anys després de la vinguda de Crist, August féu divisió més convenient, parlant-se de les tres províncies Bètica, Lusitana i Tarragonina. Aquesta lligava set demarcacions d'exercici de justícia, denominats *conventus juridici*, essent els de *Cartago*, *Tarraco*, *Cesarea-Augustea*, *Clunia*, *Astures*, *Lucus* i *Braccara* (16), lo qual vol dir que abraçava quasi tot lo que amb anterioritat havia comprès l'Espanya Citerior. Caracalla, sembla que en 216, partí la província tarragonina en dues; formant la Galècia, que lligava els pobles càntabres, asturs i galaics, i la pròpiament tarragonina, que seguia entre l'Ebre i les muntanyes pirenenques. D'aquesta demarcació Constantí, en 331, separà la província cartaginesa; acabant per dependre de Tarragona sols els pobles entre el Mediterrani i la línia divisòria que ara podríem dir que aniria de Castelló a Palència i fins als Pireneus; quedant fora les Balears. A la Tarragona eclesiàstica quedaren unides les ciutats i territoris de *Gerunda*, *Emporiae*, *Barchino*, *Ausa*, *Urgello*, *Ilerda*, *Tortosa*, *Caesaraugusta*, *Osca*, *Pampilona*, *Auca*, *Calagurris* i *Tyrassona*, a mida que anaren tenint Bisbe. Les primeres d'aquestes esglésies que se sap certament que

(16) C. PLINII SECUNDI: *Naturalis Historia*; lib. III, cap. 3. — Tracten de les divisions geogràfiques de la Península, l'EMILI HUBNER, en *La Arqueologia de España*, pàgines 166-173; L'ADOLF SCHULTEN i PERE BOSCH, en *Hispania*, pàg. 119-122. Ha donat la deguda importància a especificar les divisions FRANCESC CARRERAS i CANDI, en el volum *Catalunya*, de la *Geografia General de Catalunya*, pàg. 796 i següents.

en tingueren, segons les dades recollides fins ara, foren Tarragona (almenys en 257), Saragossa (ja en 251), Barcelona (en 316).

Tenim, doncs, bisbats primitius, alguns d'ells almenys del segle iv, i en totes les cristiandats cal suposar-hi esglésies. D'aquestes no en servem pas notícies gaire precises. Prudenci (17), el ja citat poeta cristià de *Calagurris*, mort al començ del segle v, podia haver vist i conegut la basílica cristiana dels temps constantinians, que contenia les relíquies dels Sants Màrtirs de Tarragona, Fruitós, August i Eulogi, i ens en parla, al dir que vol que els himnes, entonats en aquell lloc per tot el poble, ressonin en els daurats sostres de la basílica :

Hic aurata sonent in arce tecta,

añudint sens dubte a la magnificència del temple tarragoní, que, si tenia or en les encavallades, indici de la seva disposició basilical, podia també tenir pintures a les parets, com altres que en veié el poeta i cantà en sos poemes.

Ja no hi ha res més que pugui reportar-se als més antics monuments de la nostra arquitectura cristiana. Estem mancats de dades per afirmar res en concret. El concili d'Arlès, de 314, al qual es trobaren representades Tarragona i Saragossa, no dona notes de caràcter monumental, encara que, en sos cànons VIII i XXII, hi fa referència (18). Els escrits de St. Pacià, de Barcelona, tampoc donen cosa d'interès. La decretal de Sirici Papa a Eumeri de Tarragona és també ben poc expressiva (19). Ja es veu, doncs, lo que podem treure dels documents més immediats a l'època en què visqué Constantí.

Malgrat això tenim d'admetre que aquí, en la primera meitat del segle iv i abans de la vinguda dels bàrbars, devia construir-se molt. Tenim en els museus, especialment a Tarragona, Vich i Barcelona, alguns fragments arquitectònics d'aquell temps, en els quals les formes severament clàssiques del temps d'August anaven decandint-se, amb tot i l'impuls que a l'Art degué donar Constantí emperador, amic dels artistes. De la centúria del trescents són alguns capitells en els quals el picapedrer es permeté llibertats discutibles, amb motlures exagerades i sense gràcia, volutes en què s'havia perdut la noció del seu ofici, fulles d'acant allunyades de la gràcia coríntia, qualificables sovint d'obra bàrbara, no tant per l'apartament de l'art de Roma com per la visible inferioritat respecte a l'obra que per sa bellesa ha estat qualificada de clàssica. Aquests capitells, alguns canons de columna i trossos

(17) *Pcristephanon*; VI, 154. (P. L.: LX, 423).

(18) P. L.: LXXXIV, 237-242.

(19) Id., 629-638.

de motlluratges i cornisaments classificables com d'aquell segle de Constantí, són part d'una de les nostres esglésies i seus? Són potser d'un casal o edifici pagà? Es impossible de contestar-ho.

Si un havia de classificar bon nombre de mosaics, trobats en la nostra regió, tindria d'acostar-se als temps constantinians, si volia atribuir a època determinada tanta abundància de trenes, entrellaçats, motius geomètrics. Per donar idea de la basílica religiosa no devem desconèixer l'existència d'alguns monuments en ruïnes, veïns a nosaltres i que no cal menysprear quan es vol parlar d'art cristià primitiu. Les esglésies de tipus basilical que s'han trobat en la costa peninsular mediterrània i en les Balears, poden donar la disposició dels més antics edificis pel culte públic del cristianisme, encara que les ruïnes fins ara trobades ens traslladin a un temps posterior d'un o dos segles al que a nosaltres interessa i ens facin referència als vàndals (455-533), als anys en què els bizantins es foren apoderats d'aquelles terres on es troben (533-624). S'ha parlat prou en llibres i articles d'aquestes basíliques, de la de Santa Maria prop de Palma, de la d'Elx, de la de Xàtiva, de la del port de Manacor; demés devem considerar com a nous exemples d'aquestes ruïnes les bases i trossos de columna, coberts d'estuc pintat, que es trobaren en el palau episcopal de Palma i que avui figuren en el museu dels Bisbes Mallorquins, donant una disposició que es troba a Roma al segle VI, en la mai prou famosa església diaconal de Santa Maria Antica, i els restes interessantíssims que Mossèn Joan Aguiló trobà d'altra basílica, a son *Paretó*, prop de Manacor, en la qual es pot observar el lloc de l'altar i bona part d'aquest, els fonaments del baldaquí que el surmontaria, les bases i columnes bàrbarament motllurades que aguantaven el teulat, formant tres naus, el lloc del baptisteri a l'entrar de la nau principal, el cementiri al voltant de l'edificació (20).

Podem suposar a Catalunya l'existència de baptisteris. Sant Pacià de Barcelona, en son tractat *de Baptismo* es dirigeix als *Competentes*, donant-los instrucció moral per a la millor entrada en la comunió dels fidels, demostrant amb això la solemnitat amb què aquí al segle IV se seguia l'administració baptismal (21). Prudenci compongué un bonic i curt poema *de loco in quo martyres passi sunt nunc baptisterium est* (22), al·ludint al punt on moriren els màrtirs de Calagurris Hermenter i Celoni.

Els monuments i els escrits del temps ens donen a entendre com el lloc del Baptisme, si algunes vegades era un edifici especial, que abrigava la conca on hi havia les aigües, tal com disposà Constantí al costat de la basílica de Latran, en les cristiandats pobres es posava el baptisteri ja a la part anterior

(20) *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, MCMXV-MCMXX: pàg. 737-746.

(21) *P. L.*: XXII, 1090.

(22) *P. L.*: LX, 430.

de l'església, ja a l'entrada de la mateixa, tal com han demostrat diferents esglésies i basíliques dels temps immediats al que tenim en estudi.

De baptisteri ha estat qualificat un dels més interessants monuments que tenim a Catalunya i es refereixen al segle IV (23). Parlo de Centelles, de la construcció en bona part en ruïnes, que hi ha prop de Tarragona, al peu de Constantí, la població que sembla portar un record relacionat amb l'emperador que donà l'edicte de pau als crisitans. Falta encara molt a fer, segons crec, abans de pronunciar-se obertament per una hipòtesi en lo referent a aquestes ruïnes i a la sala circular amb quatre hornacines, coberta de cúpula hemisfèrica que vaig tenir ocasió d'anar a veure ja fa anys, sortint de la visita absolutament convençut que es tractava d'un monument cristià.

Figurem-nos una construcció exteriorment quadrada, d'uns 14 metres i mig en cada costat, avui amb tot l'aspecte d'una casa de pagès, rodejada de parets ruïnoses. Si hi entrem i prescindim dels sostres, quedarem dintre un espai circular de quasi 11 metres de diàmetre, en els llocs on no s'obren les hornacines a què he fet referència, que tenen uns 2'75 d'amplada i van cobertes en quart d'esfera. A cosa d'uns 8 metres del pla terrer ve la cúpula, que, a diferència de tot lo altre, conserva bona part d'importantíssima decoració feta en mosaic de tèsseres de vidre de colors, repartida en tres grans anells concèntrics.

L'inferior d'aquests, que ve a tenir cosa de 1'60 metres d'amplada, presenta els incidents d'una caça del cèrvol de banyes forçades, intervenint en la història genets i esclaus, els filats, espantalls, gossos, arbres i una interessant construcció de caràcter rural, com una *villa* romana. Sobre aquesta zona venatòria hi ha una faixa, formant una trena blanca i surmontada d'orla amb ondulacions, donant un espai de 40 centímetres.

La segona anella o zona és més interessant, perquè ens entretinguem a repetir-ne la descripció que vàrem fer-ne en 1902. Té amplada de cosa d'un metre setanta cinc centímetres i, per lo que es veu, va dividida en espais o compartiments desiguals, que potser serien en nombre de setze, quan la cúpula fos més completa que no ho està avui, separats per columnes jòniques de canó estirat en caragol, capitell de volutes que surten de sota un petit medalló circular, àbac quelcom més eixamplat en la part superior que a baix, i base d'una sola motllura en quart de circol, sobre pedestalet llis. En un dels intercolumnis d'estries contraposades es pot entreveure un personatge nu amb sos braços oberts i dirigits al cel, tenint en l'únic costat ben conservat un lleó parat i com mirant-se'l. Qui estigui tot just iniciat en iconologia cristiana primitiva haurà de reconèixer en aquesta escena la representació

(23) LLUÍS DOMÈNECH Y MONTANER: Discursos llegits en la *Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, en la solemne recepció pública, el dia 5 de juny de 1921.

de Daniel en la cova dels lleons, amb l'acostumada actitud d'orant. El compartiment immediat presenta dimensions més reduïdes i està quasi tot perdut. El vinent no és pas gaire millor, deixant veure part d'un personatge que sembla una matrona asseguda i un fragment de figura nua, quedant encara espai per a d'altres representacions, que potser hauran donat el nexa per interpretar l'assumepte que el mosaïsta volia exposar. El següent espai no conserva més que els contorns de la part inferior d'un home, també despullat i ajegut a terra, donant idea de l'escena tan sovint presentada en els monuments dels primers segles cristians, en què es recorda l'episodi de la vida del profeta Jonàs, quan ajegut sota una carabassera o eura que el Senyor en un moment havia fet créixer, perquè li aturés els ardors del sol, en un instant fou també morta i seca (Jonàs, IV, 8), caient els raigs sobre el cap del profeta que defallia.

L'espai vinent està perdut; però, en l'altre, hi ha un assumepte clarament reconeixedor com a bíblic i freqüent en la decoració pictòrica o escultòrica primitiva dels cristians. En lo que es conserva del mosaic és fàcil veure-hi una barca, amb la seva quilla ornada i el seu corresponent cordam i pals. Un personatge dret i vestit sols amb un petit *cinctum* o drap que li cobreix les caderes, està en actitud de terror a un costat de l'embarcació, mentre que un altre es llença al mar. És la gràfica relació de lo que es conta en la profecia de Jonàs, qui es féu tirar al mar perquè es calmés la tempesta que s'havia congriat per castigar-lo del seu apartament dels camins del Senyor (Jonàs, I). D'ésser sencera aquesta representació, prou hi veuríem el peix monstruós que d'una bocada s'empassà el desobedient i el portà al lloc on el bon Déu volia que complís un missatge. En aquesta escena, segons que prou expressivament havia dit Crist, els cristians hi figuraven la resurrecció del Salvador. L'intercolumni del costat podia al·ludir al símbol tan cristià del Bon Pastor, puix que deixa veure un bust de posat serè, com si portés un bulto sobre les espatlles, que podria ésser un anyell. De lo que hi ha en el compartiment immediat és ben possible trobar-hi al·lusió a la sortida de Noè de l'arca a rebre el colom que li porta amb el brot d'olivera la manifestació d'haver ja passat l'època del captiveri dins l'embarcació. Lo que en el mosaic sembla una caixa plafonada, amb tres divisions, coincideix amb la idea que al segle IV es tenia de lo que fou l'arca salvadora, segons que es troba en els monuments.

Queda un gran espai perdut en el mosaic, però més enllà permet veure dues figures de joves amb la tiara frígia al cap i en actitud d'orant, notant-se encara una mà que pertanyeria a un tercer home idèntic, i més enllà el cap d'un altre personatge ben diferent dels anteriors. Sota les primeres figures hi ha unes ondulacions que bé podrien ésser flames, demostrant-nos que així volgué fer-se referència als tres companys de Daniel, de nom Aza-

ries. Anamies i Misael, quan tirats al forn, per orde de Nabucodonosor, que vindria figurat pel personatge darrer, anaven cantant, reconeixent les meravelles obrades pel Déu dels hebreus.

Sobre aquest conjunt de representacions cristianes, que filien certament el monument en què es troben, del tot semblants a les que apareixen en les pintures i en els sarcòfags i útils de tota mena dels cristians primitius, cal parar-hi l'atenció de la gent sàvia, per tal com fan veure un estat de prepotència i riquesa extraordinaris en els constructors de la cúpula de Centcelles, que així resulta una cosa excepcional entre tot lo que es conserva dels primers temps del Cristianisme.

La resta del mosaic en el conat central ja no pot interessar-nos, puix que sols forma una ampla orla de *clypei*, posats com escates, i unes al·lusions a la collita del vi, segons que dóna a comprendre una formosa figura d'infant, vestint sols una clàmide i portant a la mà tres penjolls de raïm. I no es trobi estranya aquesta barreja d'assumptes venatoris, bíblics i quasi bàquics en un monument. A Santa Constança de Roma, en el mausoleu de la filla de Constantí, admiradora de Santa Agnès, també en la cúpula de mosaic, salvatgement rasa al segle XVII, hi havia escenes de pesca i al damunt representacions cristianes, semblants a les de Centcelles. En l'admirable decoració de la volta que forma anell i nau circular que rodeja la cúpula es veuen encara avui veremadors i vinyes i amoretts. En les parets i hornacines es conservaven més escenes i símbols cristians, mentre que el grandios sepulcre de porfíid de la santa princesa, que és al Vaticà, deixa avui veure altres vinyes i veremadors. En el seu parió d'Elena, mare de Constantí, hi ha escenes de guerra. En les catacumbes cristianes no és cosa poc freqüent que s'hi trobin també al costat de les representacions bíbliques, amoretts, veremes, figures d'aire pagà. En els sepulcres marmoris no hi falten amoretts collint raïms i el Bon Pastor; les tapes d'assumpte venatori no és pas excepcional que tanquin un sarcòfag amb figuracions indubtablement cristianes (24).

Això mateix, aquesta barreja de tipus iconològics, trets dels costums romans i de la simbologia cristiana; l'ús conjuntament de lo que encara que recordi el paganisme, no tenia ja cap valor teològic, i de lo que parlava a l'ànima cristiana, demostra precisament l'antiguitat i dóna un alt valor al mosaic de Centcelles i a les construccions d'aquell lloc. Podrem continuar

(24) MONSENYOR JOSEP WILPERT ha parlat del cas que fa referència a Sant Nil mort envers l'any 430, sobre la consulta que li havia fet el prefecte Olympiodor, respecte la decoració de les esglésies, tota vegada que aquest tenia intenció de fer aixecar una grandiosa basilica en la qual, a seguir el sistema oriental, deuria contentar-se de decorar-la amb escenes de caça i de pesca, amb l'ornamentació en relleu i amb innombrables creus. Sant Nil trobava pueril aquest ús oriental i exposava que en l'absis de la nova església deuria posar-s'hi una sola creu, substituint les escenes profanes per representacions bíbliques tretes del Vell i del Nou Testament. (*Actes del Congrés d'Història de l'Art*, tingut a Roma en 1912, p. 63).

dient que pertanyen a un baptisteri, o assegurar que de més abans són el bany d'un poderós cristià? Potser unes excavacions fetes en regla ens ho aclaririen. A hores d'ara un no sap convèncer-se que allà s'hi hagi de veure la base de la seu tarragonina, amb la seva basilica i el baptisteri proper.

El nom mateix, *Centum-cellae*, que trobem prop d'Ostia, a Civitavecchia, en una població de què consta que Trajà emperador hi bastí un palau i que surt en la història eclesiàstica de mitjans del III segle (25), que tingué un Bisbe que acudí al concili d'Arlès de l'any 314 (26), i que porta també la seu d'un dels bisbes sufraganis del de Braga, assistent al Concili lucense de l'any 569 (27), dóna lloc a pensar en un palau o *villa* que fóra origen d'una població, de totes maneres diferent de l'opulent Tarraco del segle IV. Sant Pacià Bisbe aHudeix a aquestes coses, quan diu als barcelonins, en exhortar-los a la penitència, que si no són de grans riqueses, tenen no obstant quelcom de lo que posseeixen els homes més poderosos: marbres, joies d'or vestits de seda, ornaments de porpra. I afegeix: potser no us pinteu amb pols rossa les celles, ni us coloreu les galtes, ni us pinteu els llavis de roig, però no obstant no us falten cases de camp o a la marina, el vi millor i purificat per la vellesa i bons convits: *Non desunt tamen vobis hortolani, maritime recessus, et exquisitius vinum, et lautiora convivium et defecatio senectutis* (28).

El senyor Puig i Cadafalch (29) ha estudiat i classificat com a cementiri cristià a cel obert, amb una capella funerària al mig, *cella memoriae*, unes ruïnes, trobades a Empúries. Entre parets hi han aparegut un bon nombre d'enterraments, els més d'ells indicadors de les persones de pocs cabals, ja sien senzilles cavitats amb tapa de llosa o cobertes de teula, ja àmfores trencades per contenir el mort. També s'hi han trobat sepulcres de pedra de poc treball, amb tapes obrades senzillament a dues vessants i amb acroteres, que podien correspondre a morts de classe mitjana; i a més dos sarcòfags marmoris; l'un d'ells, que podríem pendre per pagà, a no haver-hi el Bon Pastor entre ses figures, es troba ara al Museu de Girona; l'altre, descobert en les excavacions fetes pel servei forestal, encara que molt mutilat, no sembla pas que pugui veure-s'hi cap símbol cristià.

(25) Vegi's l'article de DOM ENRICH LECLERCQ, en el *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*; vol. III-II, col. 1842-186. — També en tracta el citat discurs del DOMÈNECH; pàg. 8. Aquest autor fa referència a altre Centcelles, prop de Manacor, a Mallorca.

(26) P. L.: LXXXIV, 242.

(27) JOSEPHUS SANZ DE AGUIRRE: *Collectio maxima Conciliorum omnium Hispaniae*; III, pàg. 188. — MANUEL TEJADA Y RAMIRO: *Colección de Cánones y de todos los Concilios de la Iglesia de España y de América*; pàg. 162, Vol. V.

(28) P. L.: LXXXIV, 1087.

(29) J. PUIG I CADAFALCH, A. DE FALGUERA i J. GODAY: *Arquitectura Romànica catalana*; vol. I, pàg. 267.

En Botet i Sisó (30) ha estudiat els sarcòfags romano-cristians existents a Catalunya, havent també el mateix Puig (31) dit encertadament sobre d'ells i els de València i Elna. A ells deuriem afegir-hi els dos que hi ha a Saragossa en l'església de Santa Engràcia, ja que pertanyen a la nostra regió en el temps constantinià.

Uns es presenten amb temes indiferents de religió i representacions cristianes, com el de Girona de què he parlat fa poc; altres porten les estries corbades, dites *strigilis*, per recordar l'instrument amb què els lluitadors donaven flexibilitat als membres, com dos de Sant Feliu de Girona, l'un que té dues representacions del Bon Pastor i una petita figura d'orant i l'altre presenta l'orant entre dos personatges que poden ser els vells temptadors de Susanna, a l'esquerra la presó de St. Pere i a la dreta la curació de l'orb de naixement per Jesús. Un model quasi igual hi ha en el Museu de Sta. Agueda o Provincial de Barcelona. No falten sarcòfags amb la faç estrigilada i el monograma de Crist, tals com un de València publicat en l'obra del P. Teixidor (32), i altre també de la mateixa ciutat del Túria.

A Tarragona, en la catedral, hi serveix de Sant Sepulcre, fent complement a una agrupació de figures escultòriques que representen l'enterrament de Crist, un sarcòfag marmori estrigilat i amb pilastretes adossades en els extrems, que és ben possible que presentés en altres dies en la seva part mitgera, un monograma o símbol cristià, que fou tallat per encabir en son lloc l'escut del canonge Joan Barceló, qui, en 1494, costejà la representació del sepeli del Cos de Crist (33).

Si l'ús dels *strigilis* fos motiu suficient per indicar que un sarcòfag és cristià, hauríem de suposar que ho serien tres de les caixes d'enterrament que s'han trobat en la mateixa ciutat de Tarragona, en un cementiri; que s'és ensepegat casualment en 1923, en obrir-se els fonaments d'unes edificacions que deuran servir de Fàbrica de Tabacs, prop del riu Francolí (34),

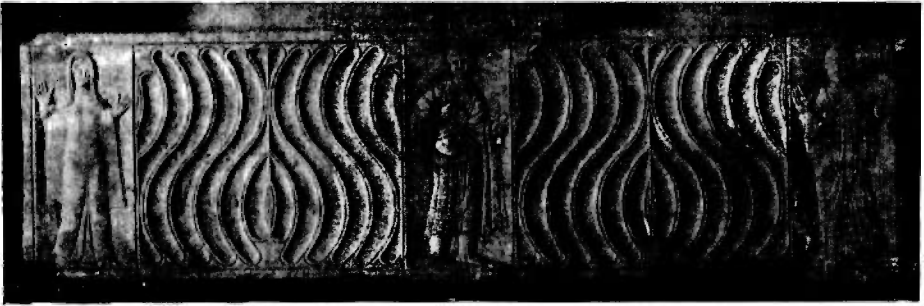
(30) JOAQUIM BOTET I SISÓ: *Sarcòfags Romano-Cristians que se conservan en Catalunya*.

(31) PUIG, FALGUERA i GODAY: vol. I, pàg. 273.

(32) FR. JOSEP TEIXIDOR. *Antigüedades de Valencia*, vol. II, pàg. 411. — LLUÍS TRAMONERES: *Origenes del Cristianismo en Valencia*, pàg. 12.

(33) EMILI MORERA: *Tarragona Cristiana*: vol. I, pàg. 139.

(34) Manca continuar les excavacions i estudiar d'una manera seriosa aquesta importantíssima estació romano-cristiana, sens dubte la més copiosa que fins a l'actualitat s'és trobada en el territori comprès dintre la primitiva província eclesiàstica tarragonina. Fins al present, les excavacions semblen demostrar que es tracta d'un terreny on hi havia hagut una villa i diverses construccions molt luxoses, que poden arribar a datar del segle I de la nostra era, construccions que anirien acompanyades de llocs destinats a enterraments, que tot demostra varen ser arrasades, servint no obstant de cementiri almenys fins al segle VI, soterrant-s'hi tant les persones que conservaven les creences del gentilisme com també les manifestament cristianes. Allà s'han trobat sarcòfags de marbre, algun de luxosíssim, altres de pedra del país o de mamposteria, caixes de plom i també fetes de teules en triangle o quadrilàter, i finalment alguns cadàvers posats dintre àmfores. Potser molta de la cosa trobada pertany a enterraments cristians, però nosaltres sols aprofitem per a

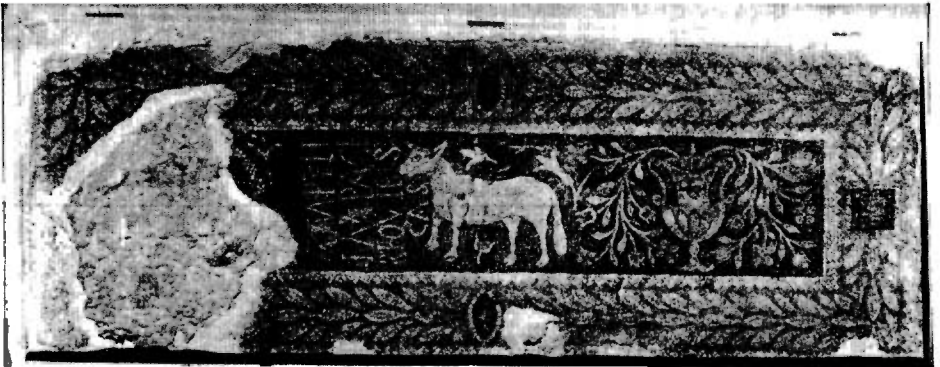
Frönter de sarcòfag cristià, trobat a Tarragona

Sarcòfag cristià, trobat a Tarragona

Sarcòfag cristià, trobat a Barcelona

Lauda sepulcral cristiana, en mosaic, trobada a Tarragona

però el cas és que un d'aquests sarcòfags, a nom d'una Semprònia, fet de marbre bast, porta la invocació pagana als *Diis Manibus* (35). Malgrat això, en les mateixes excavacions ha aparegut la placa anterior d'un altre enterrament, la qual no pot dubtar-se que pertanyé a un personatge adorador de Crist. Mesura aquesta planxa marmòria $1'86 \times 0'55$ metres, i demés de les estries ondulades deixa veure tres plafons, els dos laterals presentant dues figures de dona en actitud orant, la de la part esquerra vestint una espècie de dalmàtica de mànegues amplíssimes, i la de l'altre extrem abillada amb mantell i túnica, anant aquesta dama acompanyada d'una au o colom, posat als seus peus. Aquestes dues figures són suficients per filiar entre les manifestacions de Cristianisme una tal deixa funerària, servint per això molt més que no pas la figura d'home abillada amb mantell i túnica i presentant un volum o rull a la mà que veiem en son plafó central, lo que seria una imatge o vera efigie del difunt.

Altre sarcòfag marmori ha sortit de les excavacions tarragonines, midant $2'06 \times 0'56 \times 0'56$ metres, el qual ofereix, en la part mitgera del seu parament anterior desproveït de treball escultòric, una tarja en la qual ningú cuidà de posar altra inscripció que el monograma cristià al qual acompanyen un triangle que fa les vegades de l'*alpha* grega, i una *omega*, senyals incises molt senzillament, però que són més que suficients per indicar la fe del difunt que seria enterrat en tal sarcòfag.

També s'han trobat en la nostra terra sarcòfags cristians del tot historiat, portant en alt relleu representacions bíbliques. A Girona, en l'església de Sant Feliu, n'hi ha quatre. En l'un es reconeix la presó de St. Pere, la curació del paralític, la conversió de l'aigua en vi en les bodes de Canà, la multiplicació dels pans i dels peixos, la curació del cec de naixença, la predicció a Sant Pere de la seva covarda negació, i Moisès fent brollar l'aigua de la roca d'Horeb. En altre hi ha aquesta escena, una que apar referir-se a

nostre estudi lo que creiem manifestament i indubitable relacionat amb la religió de Crist. Entre les construccions descobertes, hi ha una cripta quadrangular subterrània, fonamentada en parets de grandiosos blocs de pedra i coberta per una interessant volta amb penetracions arestades, construcció que conté en els paraments laterals i en el tester uns arcosolis que serviren de cenotafi. Aquesta cripta porta en alguns llocs uns grafitis grollerament fets, donant formes animals, i a prop de l'escala d'entrada, unes creus que podrien fer referència a sepelís cristians. Les excavacions que ens ocupen han fet sortir un bon nombre de làpides, restes d'escultures, pintures murals, atells ceràmics i de vidre, diverses lucernes, objectes d'ornat femení, restes de vestidures amb fils d'or i monedes, de les quals totes les que hem vist pertanyen als emperadors romans de la quarta centúria.

Hem de donar públicament les gràcies al senyor Joan Colominas i Roca, encarregat de l'estudi i tria de les troballes, amb delegació de l'Institut d'Estudis Catalans, per les facilitats i dades que ens ha donades per al coneixement d'aquesta antiga estació.

(35) Com a sarcòfags dubtosament cristians i estrigilats mencionarem un de Barcelona que presenta un espai del tot llis i altre de Sant Cugat del Vallès que ostenta en un *clypeus* el bust del difunt. Resulten d'època més baixa i probablement visigots uns sarcòfags de grollera factura amb estries verticals dels quals hi ha exemplars a Sitges, Tarragona i Empúries.

la presó de Sant Pere, la curació del paralític per Jesús, l'anunci de la defeció del Príncep dels Apòstols, les bodes de Canà, la curació de l'orb de naixement, multiplicació dels peixos i pans i resurrecció de Llätzer. En un tercer sepulcre s'hi ha de veure el miracle de les aigües d'Horeb, la guarició del paralític, multiplicació dels pans, l'orant, curació d'un cec, resurrecció del fill de la vídua de Naïm, negació de Sant Pere, el Crist sobre l'àspid i el basilisc i el sacrifici d'Isaac. En el darrer s'hi esculpí la història de la casta Susanna, tal com la refereix el llibre de Daniel; podent-hi veure els vells assetjant-la i donant lloc a què prenguessin peu llurs mals instints, ella portada davant del tribunal, els jutges escoltant l'acusació, Daniel salvant-la i el suplici dels falsos testimonis.

A Barcelona s'hi ha fet, no fa pas un any, la troballa d'un altre sarcòfag, amb el parament anterior del tot ornat d'alts relleus, en els quals es figura la resurrecció de Llätzer, la presó de Sant Pere, la curació del cec de naixement, l'orant, la curació de la dona que patia flux de sang, la multiplicació dels pans i dels peixos i la conversió de l'aigua en vi en les boïes de Canà (36).

A Tarragona, sobre una de les portes laterals de la Catedral, hi ha empostrat altre sarcòfag en què hi ha la curació dels orbs de Cafarnaüm, la guarició de l'hemorroïsa, la piscina probàtica, curació del paralític, Jesús cridant a Zaqueu que havia pujat a l'arbre i l'entrada de Crist a Jerusalem.

A Saragossa, en les criptes de l'església de Santa Engràcia, hi ha dos sarcòfags, en l'un s'hi veu la roca d'Horeb, presó de Sant Pere, potser la resurrecció del fill de la vídua naïmesa, l'orant entre dos personatges, possibles Sant Pere i Sant Pau, la curació del cec, bodes de Canà, miracle dels pans i peixos, resurrecció de Llätzer. En l'altre cal reconèixer la creació d'Adam i Eva, el pecat d'Adam, la Magdalena als peus de Jesús, l'orant entre dos personatges, la curació del cec de naixença, les bodes de Canà. Unes llegendes, del tot inadmissibles com a obra antiga, han donat molt a escriure sobre aquest sarcòfag.

A Barcelona, Sant Cugat del Vallès i a Terrassa s'hi han vist anys endarrera uns relleus marmoris que sens dubte no foren altra cosa que part d'altres sarcòfags cristians. En les excavacions tarragonines últimament fetes han sortit, entre diversos fragments de caixes marmòries sepulcral, alguns relleus, en un dels quals pot reconèixer-se Isaac, agenollat i dispost al sacrifici.

No crec pas del cas entretenir-nos a fer veure les coincidències d'aquests sepulcres de la nostra regió, que acabem d'esmentar, amb els que hi ha abso-

(36) *Gasete de les Arts*, 15 de gener de 1915.

lutament iguals en altres llocs. La gran obra del P. Garrucci (37), amb tot i la seva deficiència encara insubstituïble, dóna el convenciment que els sarcòfags d'ací i els d'allà eren producte d'uns tallers, els quals és versemblant que fossin establerts a Itàlia i al Sud de les Gàl·lies, que els esculprien en abundància, exportant-se per mar principalment, allà on hi havia cristians prou rics per adquirir ja feta la caixa on devien reposar llurs despulles o les d'una persona de la família. Són de totes maneres aquestes sepultures mostres de l'art cristià del segle IV i principis del següent, i per tant aduïbles en parlar de l'art primitiu cristià. No deixarem de fer notar, per altra part, el convenciment que tenim que la majoria dels sarcòfags que han sortit de les excavacions fetes fa poc a Tarragona siguin obra diversa i d'artífexs del nostre país. En uns i altres es pot reconèixer la progressió manifestativa de creences, corresponent a l'estat de puixança a què arribava la religió ver-dadera, en estendre's i dominar en les multituds, entre les quals cal comptar-hi persones d'elevada condició social.

A Tarragona, entre les troballes recents, es compten dues laudes sepulcral, fetes de mosaic de tessel·les de vidre, combinades amb altres de marbre, de colors blau, vermell, groc, verd i blanc. Una d'aquestes laudes està força ben conservada, presentant, amb lletres blanques que ressalten en camper vermell i blau, una inscripció que diu:

AMPELI
IN PACE
REQVIES
CAS .

Demés s'hi representa un anyell, en blanc i groc sobre verd, i un gerro, en blanc i fulles vegetals vermelles, restant un tros o espai del tot perdut i en el qual és ben possible que anés un disc o medalló, ostentant el monograma cristià. Una ampla orla voreja el conjunt, oferint un motiu, que podria ser branca de llorer amb fulles grogues sobre fons rosat. Mida 1'82 × 0'71 ms. L'altra laude sepulcral és més extensa, ja que arriba a 2'08 × 0'82 ms., conservant-se'n sols part de l'orla de fulles, per l'estil dels de l'altre exemplar, i un disc circular, en el qual es troben les dues lletres gregues representatives del Nom de Crist. Prop d'aquestes dues laudes funeràries es pogué reconèixer l'obra de preparació, o sigui el fonament fet de formigó, a punt per fixar-hi altre revestiment emmosaicat.

En les ruïnes de la vella Emporion, ja fa temps, es descobrí una gran

(37) *Storia della Arte Cristiana nei primi otto secoli della Chiesa*, escrita dal P. RAFFAELE GARRUCCI, D. C. D. G.: Vol. V. — *Etude sur les sarcophages Chrétiens antiques de la Ville d'Arles*, par M. EDMOND LE BLANT.

llosa de mosaic destinada a cobrir un enterrament d'il·lustre personatge, la qual llua la creu com a motiu indicador de la Fe (38).

Són en gran manera estimables aquestes manifestacions de l'art de mosaicaria en el nostre país, les quals poden relacionar-se amb la trobada a Dènia (39), amb la que Mossèn Joan Aguiló descobrí en la basílica cristiano-bizantina de Son Paretó, a Manacor (40), amb els fragments de quatre que demés es posaren de manifest en descobrir-se altre edifici religiós, vora el port, també de Manacor (41), totes les quals presenten connivències amb les que s'han descobert en el nord d'Àfrica, en terres costeres al mar llatí.

És ben especial que essent en bon nombre els sarcòfags d'alt preu descoberts en nostres terres, fossin fins al present tan escasses les làpides i inscripcions acreditatives de la Fe cristiana. Al Museu del Seminari de Girona hi ha una pedra grollerament esculpida, en la qual hi ha gravat un monograma de Crist, amb les dues lletres X i P enllaçades, i l'alfa i omega indicadores de la divinitat del Verb Encarnat, combinat tot amb unes lletres que semblen dir:

IN CPH
MAXIM
AVE VALE (42).

A Sarrià va trobar-s'hi una altra làpida, més correcta que la que acabem de descriure, pertanyent al segle v, la qual ostenta en el capçal una corona amb creu monogramada i les lletres *alfa* i *omega*, flanquejada per dos ocells, trobant-se al dessota l'epígraf:

HIC REQVIES
CIT MAGNVS PV
ER FIDELIS IN PA
CE QVI VIXIT ANN III (43).

Don Josep Pella, anys endarrera, posseïa una pedra funerària feta de marbre blanc i midant 0'38 × 0'25 ms., la qual fou recollida en la platja de Llafranc, en l'Empordà; completada pel P. Fidel Fita, S. J., diu lo següent:

CarvDO CONIVGI OPTIMO
in paCE QVIESCENTI, CAESARIA

(38) PUIG, FALGUERA i GODAY: Obra citada, vol. I, pàg. 295.

(39) JOSEPH PELLA Y FORGAS: *Historia del Ampurdán*, pàg. 277.

(40) *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, MCMIX-X*, pàg. 371-73.

(41) *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, MCMXV-XX*; p. 744.

(42) PUIG, FALGUERA i GODAY: Obra ja citada, vol. I, p. 264.

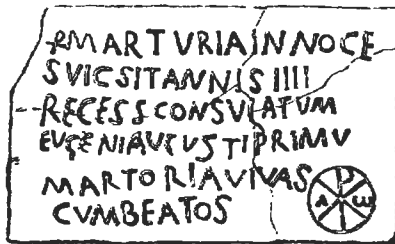
(43) Id., id., p. 288. — El P. FIDEL FITA dissertà copiosament en el *Butlletí de la Reial Acadèmia de la Història*, de Madrid (febrer de 1907, p. 143 i següents). El P. Fita en aquest estudi enumera catorze làpides visigòtiques trobades a Catalunya.

condit in HVNC TVMVLUM GARVDI
 COIVGIS ARTVS
 caesaria il LACRIMANS IGNOto
 LITORE CONIVNX
 quam merORE VIAE SENIO PIE
 TATE PROfectum
 excipiunt MAGNI REGEM super
 aethera caMPI
 ut paradisiacas LICEAT
 concedere seDES
 obiit... octobRIS (44).

S'atribueix aquesta inscripció al segle v, fent-se-la cristiana, ja que es dedica a Carudo, que reposi en pau, *in pace quiescenti*.

El nombre escàs de làpides romano-cristianes referents al nostre país s'és ben acabat d'ençà que començaren les excavacions en el cementiri primitiu de Tarragona. Passen de vint els epígrafs que ens ha estat possible de colleccionar, tots pertanyents a fidels difunts (45).

Començarem la sèrie per la inscripció d'una Martúria, nena de quatre anys, innocent, a la qual es desitja vida eternal amb els benaventurats:

Resulta molt digna d'esment aquesta làpida, que mida 469 X 755 mil·límetres, per tal que dona la data

de l'enterrament, segons la cronologia consular romana, ja que porta que la jove difunta morí durant el primer consolat d'Eugeni August. Constant, com consta, que aquest fou cònsol, encarregat dels països occidentals de l'Imperi, en l'any 393, mentre ho foren per orient Teodor (aquest per tercera vegada) i Flavi Abundanci, haurérem de reconèixer que la lloseta té un gran valor documental. La cristianitat de l'epígraf resulta patent no sols per la redacció de la llegenda, sinó també pel monograma de Crist amb què comença i termina.

(44) JOSEP PELLA I FORGAS, *Historia del Ampurdán*, pàg. 274 i 357.

(45) Aquestes excavacions tarragonines han fet descobrir diferents cipus funeraris pagans i varietat de llegendes, entre les quals n'hi ha una de grega, altra *sub ascia* i algunes que no pot dir-se que siguin cristianes, ja que presenten un sentit ambigu. Nosaltres, seguint la norma de conducta que hem indicada en una nota anterior, sols recollirem les que, a la nostra manera de veure, presenten un sentit eminentment de conformitat amb la Religió cristiana.

Sembla que estaria relacionada amb la Martúria de què acabem de parlar una altra inscripció bellíssima pel seu sentit, eminentment conforme amb les doctrines del poble fidel. En ella es desitja la llum i la pau de l'esperit a un Marturi, finat en la pau del Senyor. Mida la làpida, que fou feta aprofitant una llenca de marbre, 575 × 175 mil·límetres.

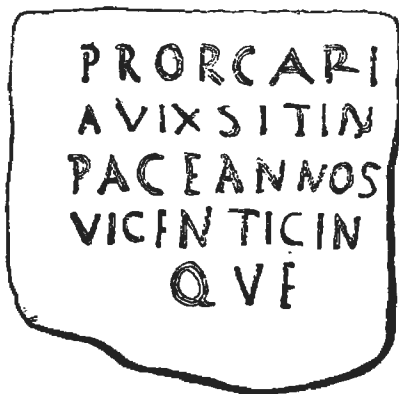
Vegi's també l'epígraf d'un tal Marc Paulí, mort a vuit dels idus d'agost (dia 6), a l'edat de 26 anys. Aquesta inscripció puntualitza la data en què devia commemorar-se anyalment el soterrat dessota la làpida, la qual mida 25 × 44 centímetres.

Semblen contemporànies les anteriors làpides amb la d'un tal Rincili, a qui es desitja que descansi en pau i de qui se sap que morí als cinc anys i dos mesos. El marbre fa uns 22 × 23 centímetres.

Vegi's també la inscripció d'una Prorcària, que visqué en la pau vint-i-cinc anys, midant la planxa 31 × 28 centímetres.

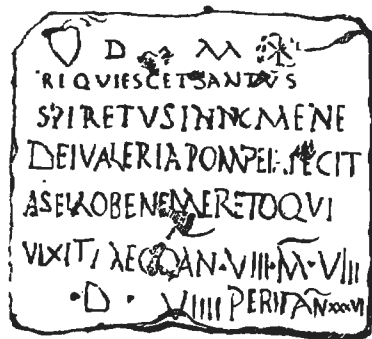
Resulta força incompleta una altra inscripció, que sembla que fou concebuda en els següents termes: HIC

REQUIESCIT bonae me — MORIE
ELE... quae vixit — PLVS MINUS
annos... — SEPVLTA est hic — RE-
QUIESCIT in pace. Sota la llegenda,
el marbre, que mida 33×18 centi-
metres, deixa entreveure part d'una
creu d'extrems oberts i un cercol que
lluiria el monograma cristià.

Sembla ja del segle v, resultant
d'un gran interès, la inscripció que
una Valèria Pompeia dictà en memò-
ria del seu marit, el qual sembla que
es deia Assellus, a qui dóna el quali-
ficatiu de benemèrit, especificant que
visqué amb ella vuit anys, vuit me-
sos i nou dies, finant als trenta sis
anys. La lloseta és de 22×26 centi-
metres i és de les relativament escas-
ses llegendes cristianes que comencen,
un no sap si per equivocació o per
atavisme del picapedrer, amb la invo-
cació: D(iis) M(anibus) (46), que hi

figura entre una fulla d'eura i el cry-
smon o monograma de Crist. Es tam-
bé notable la invocació amb què és
començada la làpida, la qual significa:
En nom de Déu reposa l'ànima santa...

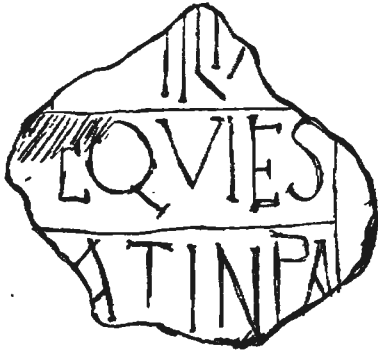
De més difícil interpretació, per
ser mutilat, són les paraules que van
en el tros de làpida, encapçalada pel
monograma i referent a una fembra
de nom Apia o Seràpia. El marbre fa
 33×46 centímetres.

Un altre fragment marmori, de
 12×16 centímetres, sembla contenir

(46) Vegi's per a això la nota que es posa després del text 2935 en el volum I de *Monumenta Ecclesiae liturgica*; secció de *Reliquiae epigraphicae*, p. 36.

la deprecació: *Filia... requiescat in pace.*

Potser faci referència a una Dionísia, la tomba o enterrament de la qual designava una altra planxa marmòria, de 49×46 centímetres, inscripció molt incompleta que va sots el *crysmon*.

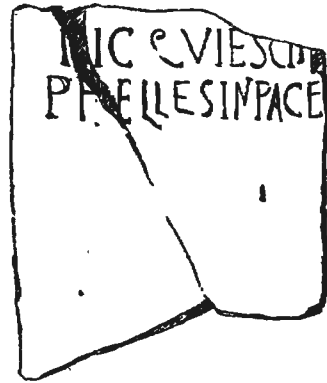

El distintiu de la Religió Cristiana en forma de creu equilateral, el traç superior de la qual ostenta la corba d'una P, apareix en la part infe-

rior d'un altre tros d'epígraf que sembla donar els mots: *Requiescit - annorum - sperantem*, la qual fa uns 12×14 centímetres.

Es també fragmentada una làpida, que fa referència a reposar en la pau un nen fidel; la peça és d'una superfície d'uns 52×42 centímetres.

Altres resquícies d'inscripció ostenten la creu en llur part superior, deixant llegir mots incoherents, do-

nant unes mides de 8×15 i de 13×7 centímetres.

La creu, grollerament ornamentada, va en altre fragment de 15×6 centímetres.

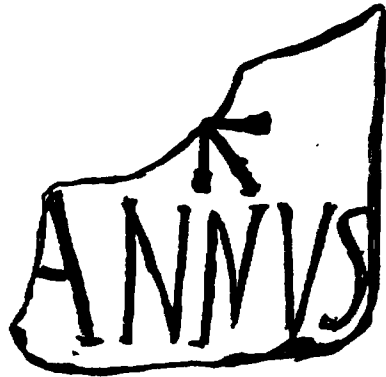

El mateix senyal de cristianisme es troba entre les lletres de bàrbara

factura que ostenta un altre tros de làpida, que mida 105×122 mil·límetres.

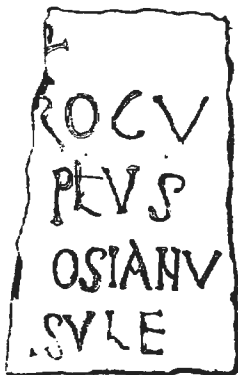

El *signum Christi* apareix igualment en una altra desferra de placa sepulcral, que fa uns 15 centímetres de llargada i amplada.

La meitat d'una làpida, d'uns 20×13 centímetres, conserva el record d'un fidel, que potser es digué *Proculus*, del qui es consignaria l'edat, poc més o menys i del qual les lletres OSIANV — ...SVLE potser donarien una referència cronològica, que no

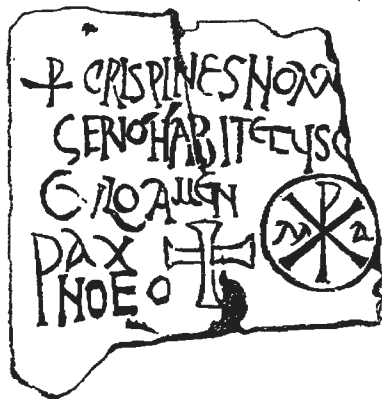
podem precisar, tota vegada que no hem trobat en les llistes dels consuls romans, de finals del segle IV i primera meitat del V, un nom que s'avingués amb l'acabament del primer mot.

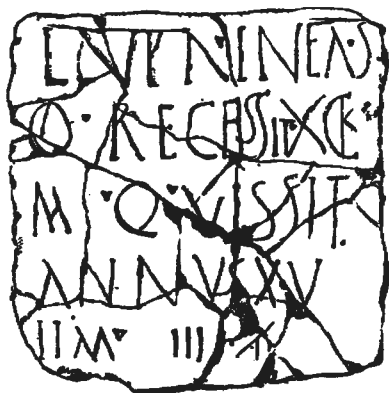
Encara que els traços de certes lletres donin escassa seguretat en la lectura, semblen fer referència a l'epitafi d'una verge, els mots en què està concebuda una altra lloseta, que mida 12 x 17 centímetres. Potser la llegenda degui interpretar-se així: *A Doine sa filla, la mare ho dedicà a la pia verge que reposa en pau.*

Té de resultar de molt avançat el segle V, si no és ja del següent, una inscripció que sembla dir: *Crispina Cèrvula és el seu nom, que habiti en el segle, Amén. La pau sia a Noè.* Així la lloseta, que fa uns 26 centímetres per sos costats més llargs, al·ludiria a una difunta, denominada Crispina Cèrvula, i a un mort, de nom Noè.

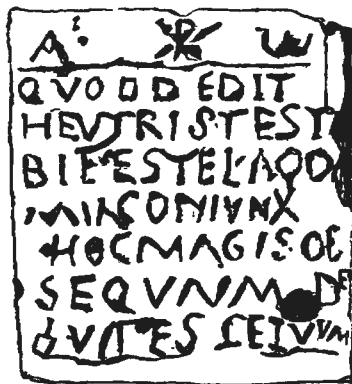

Correspon també a època tardana un altre cairó de marbre, que fou trobat incrustat al mig d'un paviment de formigó, que deuria correspondre a un edícul tançat, el qual fa uns 20 centímetres de llargada i amplada, i que sembla que pot interpretar-se així: *Lupa infantia que finà en Crist, vivint quinze anys, dos mesos i tres dies.*

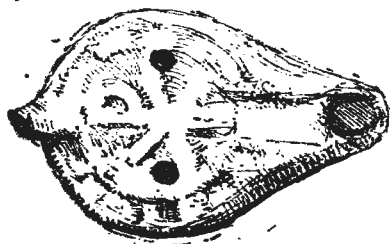
Finalment, volem donar a conèixer una altra làpida, de lectura molt revessa, en la qual ens sembla llegir: *Quod dedit heu tristes tibi Festella*

Qonia coniunx. Hoc magis obsequium Deus... coelum. Aquesta peça de marbre fa 205 X 185 mil·límetres.

Consignarem també la troballa d'una llosa de marbre que ostenta en relleu una altra làpida amb la inscripció casi il·legible, i també l'existència de dues peces d'altres tantes laudes sepulcral marmòries, una de les quals deixa veure una combinació de la P i la X, indicadores del nom de Crist, i un traç horitzontal que dóna també la forma de la Creu. L'altre fragment ostenta la creu equilateral i eixamplada amb l'alfa i l'omega, tot inscrit dintre un cercol, igual a una altra circumferència que porta un floró o estrella de corbes quasi semicirculars, oferint un conjunt bàrbar i ben poc simètric.

Heus aquí tot lo que coneixem que faci referència a la primitiva epigrafia cristiana. Ben poc és lo que és possible retreure sobre útils o mobles que puguin ser testimoni de la Fe dels nostres passats. Al Museu Provincial

de Tarragona hi ha una lucerna de terra cuita, d'uns 12 centímetres de llargada, la qual en son dipòsit duu emmotllat el monograma cristià. En les

excavacions del cementiri tarragoní sortiren diversos gresols, però no veiérem que cap d'ells portés indicació religiosa cristiana.

En el Museu de Tarragona es conserva un anell d'or, octogonal, amb la llegenda dedicatòria: REVERENTIO TVO MACARI VIVAS, que no es fa posterior al segle v i que té tot l'aire de cristiana.

Molta importància té en els estudis referents als orígens del cristianisme la numismàtica. Per ella es veu com, ja abans de la pau religiosa, en temps de Maxenci (306-12), alguns cristians moneders deixaren passar, com amagadament, alguna representació religiosa en les peces en curs que anaven a mans de tothom. En el timpà d'un temple o edícul que abriga l'estàtua de Roma, en unes monedes d'Aquileia, hi posaren una creu equilateral, que anomenem grega, o una X, que tant pot ser una forma dissimulada de l'emblema cristià com la primera lletra del XRICTOC (47). Altres peces d'Helena, la famosa cristiana mare de Constantí i esposa primera de Constanç Clor, porten la figura de la pau i una creu equilateral, que es troba també en alguna de Theodora, la segona esposa d'aquell emperador. Aquestes monedes, fetes a Trèveris, segons indiquen les sigles de l'exerg, han d'ésser anteriors a la pau de l'any 313 (48).

Constantí emperador té, entre les encunyacions fetes al seu temps, algunes monedes amb símbol cristià, corresponent a Aquileia, Constantinopla, Giscia, Antioquia, Trèveris, Roma; però per nosaltres han d'ésser considerades com de preferentíssim interès unes que porten les sigles TT — PT — O — ST i STR, que han estat atribuïdes a Tarragona i podrien indicar un poderós corrent cristià en el nostre país, en l'època constantiniana. L'estudi de la qüestió que presenten aquestes encunyacions està encara fent-se, i discutint-se la definitiva seca a què poden atribuir-se. Pot dir-se que estàvem nosaltres els catalans en la possessió d'aquestes monedes, que eren generalment admeses com a tarragonines pels numismàtics més experts, quan els italians Monti, Lanfranqui i Nequi han sortit, des de l'any 1905, volent atribuir als Ticinum tals encunyacions. L'austriac Markl i el francès Maurice han sostingut i continuen encara atribuint a Tarragona les monedes amb les sigles ja dites. Les raons s'han multiplicat per una part i altra, fent els italians qüestió de punt d'honor patriòtic una que ho era solament històrica i científica. Si es neguessin a Tarragona tals encunyacions, caldria preguntar si hi havia un país on farien més indispensables encunyacions que en el nostre, situat en l'extrem occident del món llatí.

Les de la sigla TT porten a l'anvers el bust de l'Emperador coronat de llorer, i al revers celebren Helios o Febus, la divinitat pagana de què es deia haver sortit la nissaga de Constantí. La llegenda SOLI INVICTO COMITI

(47) GARRUCCI: Obra citada, vol. VI, tau. 438, núms. 2 i 3.

(48) Id., id., id.; núms. 19 i 20.

expressa una afalagadora lloança al regnant i acompanya la representació de l'astre rei, en figura humana, nua, amb el cap radiat i una esfera a la mà. Als costats del sol, en algunes peces, hi ha la creu equilatral i una estrella. En la col·lecció Vidal i Quadras hi havia un exemplar d'aquest tipus (49), trobant-se'n hi un altre, en l'exerg del qual, sota la figura, hi havia les lletres ST, igualment tingudes com a assenyalant la seca tarragonina (50). Aquestes monedes són de les més acostades als temps en què es donà l'edicta de pau, presentant particularitats per fer-les amb força probabilitat ja de l'any 314. En el mateix monetari Vidal i Quadras figurava una altra peça d'igual tipus i llegenda que duia la sigla PT (51). La indicació tarragonina TT es troba també en una altra encunyació del mateix monetari Vidal (52), que canvia l'anvers, per portar galea llorejada el cap de l'emperador, i el revers per presentar dues victòries a manera d'àngels alats, posant sobre una ara un clipeu o escut, en què es llegeix: VOT—P. R (*Vota populi Romanū*), llegint-se al voltant: VICTORIAE LETAE PRIN(*cipis*) PERP(*etui*). Lo notable de l'encunyació és l'ara, que porta una creu, però en altres exemplars de diferents monetaris també ve substituïda per la creu amb la P, indicadors del nom de Crist, com l'assenyalen també el monograma de Crist, que es veu en altres exemplars d'aquesta moneda, que duen el nom de Tarragona de l'exerg, amb les lletres STR (53) o ST (54). Seran aquestes monedes record de la victòria de Constantí sobre Maxenci? No fóra pas estrany que la celebració de les gaubances per les alegres victòries del príncep perpetu hagués arribada a les costes hispanes i fossin commemorades pels encarregats de la seca tarragonina.

Altra moneda de l'època constantiniana, pertany a Licini fill (que fou cèsar des de 317 a 326), porta en una part el bust del cèsar llorejat, mostrant una estatueta de la victòria i en l'altra un estendard o trofeu fet per una llança i estendard en què es llegeix: VOT XX, alçant-se entre dos captius lligats i rendits a terra. El monograma queda a un costat, i al voltant la llegenda VIRTVS EXERCIT, a més de les dues T, demostradores del taller numismàtic de la nostra regió. Peces iguals encunyà aquí també aquest taller, amb el bust del cèsar Constantí II, amb la sigla ST (55) o TT (56). Són peces que corresponen a l'any 320. Sabut és que en morir Constantí I, en 327, deixà les províncies d'Espanya, Gàl·lies i Bretanya al seu jove fill del mateix

(49) *Catálogo del monetario de D. MANUEL VIDAL Y QUADRAS*: Vol. II, núm. 4767.

(50) *Id.*, *id.*, núm. 4766.

(51) *Id.*, *id.*, núm. 4765.

(52) *Id.*, *id.*, núm. 4777.

(53) GARRUCCI: *Obr. cit.*, vol. 6, tau. 438, núms. 5 y 6.

(54) *Id.*, *id.*, núm. 7.

(55) *Id.*, *id.*, núms 12 y 10.

(56) FRANCESCH CARRERAS Y CANDI: *Geografía general de Catalunya*, vol. I, pàgines 835 i 836.

nom, que no tenia més que 17 anys. Son germà, el dit Constant, abans que morís aquell, en 340, se li apoderà dels estats, fins que, en 350, morí a mans de l'usurpador Maxenci. De Constant II no coneixem monedes cristianes tarragonines.

Tals monedes del segle IV no repugna que siguin nostres, pertanyent com pertanyen a un temps en què pot pensar-se que teníem ja aquí un gran moviment de cristianisme. Sabem els noms d'alguns Bisbes i clergues d'aleshores, que acudien a tot arreu on convingués pels interessos de la Religió que devien predicar: A Arlès, en 314, tinguérem de Tarragona el prevere Probaci i el diaca Castori; de Saragossa Clemenci també prevere i Ruffi exorcista. Un Olimpi Bisbe de Barcelona fou enviat pel propi emperador Constantí, en companyia d'Eunomi, a Cartago per tractar de reduir els donatistes (57), inspirant-se sens dubte en les orientacions que al governant donava el seu conseller i potser el seu definitiu instructor el gran Osi de Còrdova. Aquest gran Pare, a qui trobem en lloc preeminent en les grans assemblees de l'Església Cristiana del seu temps, sempre posat al servei de la veritat, i de qui és difícil admetre una espontània defecció final, fou a Sardica, en 347, amb altres cinc Bisbes, entre els quals Cast de Saragossa i *Pretextatus ab Hispanis de Barcelona* (58).

S'ha dit ja quelcom de Sant Pacià, Bisbe de Barcelona (360-390), de qui parla St. Jeroni, dient-li pare de Flavi Dextre i Bisbe que florí per la seva castedat i saviesa, il·lustre, diu, tant per sa vida com per ses paraules (59). Morí en temps de Teodosi. Una decretal famosa del Papa Sant Sirici (384-399) fou dirigida a Eumeri, Prelat de Tarragona, datant de l'any 385 (60), i en ella es tracta de la consulta que el Bisbe català havia dirigida a Sant Damàs, dient-li que fes saber les decisions comunicades no sols als seus sufraganis, *et non solum eorum qui in tua sunt dioecesi constituti*, sinó també als Bisbes de les províncies Cartaginesa, Bètica, Lusitana, Gallega i a tots els de terres que confinessin amb els d'aquestes províncies (61). En aquesta indicació podem i devem veure una prova final de l'existència de la metròpoli eclesiàstica tarragonina i la importància que en ella devia tenir el cristianisme, com a potent organització. I es referma això sabent l'existència del concili saragossà de l'any 380, amb la presència de dotze Bisbes, dels quals no consta pas bé la designació de la seu a què pertanyeren (62).

Un text de l'historiador Pau Orosi ha de ser retret, en estudiar tot lo

(57) H. LECLERCQ: *L'Espagne Chrétienne*, pág. 32.

(58) J. L. MANSI: *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*; v. III, col. 38.

(59) *De viris illustribus*, cap. CVI.

(60) P. L.: LXXXIV, 630.

(61) Id., id., id., 636.

(62) Id., id., id., 315.

que pot servir per fer veure la importància que tenia Tarragona com a ciutat metropolitana, regida durant el segle IV per un president, i des d'on es regien els destins de lo que se'n digué des dels temps de Caracalla *diòcesi tarragonina*. Tal escriptor, que cal suposar de gran autoritat, com a fill de la regió i que amb dret podia parlar del *Tarraconem nostram* (63), diu que en temps de Gal·liè els bàrbars feren incursions cap a les províncies de l'imperi, resultant que, en 263, els germans feren grans destrosses de les províncies d'Espanya, afegint que a principis de l'època en què l'historiador escrivia, encara hi havia en diferents províncies les ruïnes de grans ciutats devingudes petites i pobres seus (o habitacions), conservant els senyals de llur misèria i nom, entre les quals a Espanya hi ha la nostra Tarragona, que cal citar per a consol de l'actual misèria nostra. Aquest text, que hem traduït literalment, tendia a fer veure com la ruïna de Tarragona era relativament consoladora, comparant-la amb lo que havia succeït en altres ciutats. Per això Pau Ausoni, a finals del segle IV, podia parlar de la gran fortalesa de la defensa de Tarraco, *arce potens* (64), i Prudenci podia retreure, com hem vist, les esplendors de la basílica dedicada a Sant Fruitós.

Tot això són menudes indicacions, però tot serveix per fer notar l'esplet que va tenir el cristianisme en les nostres terres, després de l'edicte lliberador de Constantí, i mereix ésser retret per fer veure com aquí, en la província eclesiàstica tarragonina, també podem parlar d'Art cristià, en uns temps primitius, anteriors al segle VI.

(63) Id., id., IXXXI, 1119.

(64) *Ordo Nobilium Urbium*, IX.